

Robert Michels

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Ο ΣΙΔΗΡΟΥΣ ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΟΛΙΓΑΡΧΙΑΣ*

ΟΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ σχολές θεωρούν τη δημοκρατία επιτευκτή στο μέλλον, και όχι λίγοι στοχαστές με αριστοκρατική κοσμοθεωρία θεωρούν μεν τη δημοκρατία κοινωνικά επιβλαβή, ωστόσο εφαρμόσιμη στον επιστημονικό κόσμο απαντά όμως και ένα συντηρητικό ρεύμα που αρνείται κατηγορηματικά τη δυνατότητα αυτή για όλες εν γένει τις εποχές. Το εν λόγω ρεύμα, το οποίο, καθώς είπαμε ήδη,¹ έχει επιρροή κυρίως στην Ιταλία, διακηρύσσει την εγγενή σε κάθε κοινωνικό καθεστώς αναγκαιότητα μιας «πολιτικής τάξης», δηλαδή μιας πολιτικά κυρίαρχης τάξης, μιας τάξης μειοψηφίας. Όσοι δεν πιστεύουν στο θεό της δημοκρατίας δεν έπαψαν ποτέ να χαρακτηρίζουν τη δημοκρατία ως παιδιάστιχο μύθο και να υποστηρίζουν ότι όλες οι τρέχουσες γλωσσικές εκφράσεις, όσες υποδηλώνουν μια κυριαρχία της μάζας, όπως «κράτος», «πολίτες», «έθνος», «εκπροσώπη-

* «Η δημοκρατία και ο σιδηρούς νόμος της ολιγαρχίας» είναι το δεύτερο κεφάλαιο από το έργο του Robert Michels, *Η κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία. Έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου* (α' έκδοση 1911,

β' έκδοση 1925).

Αυτό το έργο πρόκειται να εκδοθεί προσεχώς από τις εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, στη σειρά της «Φιλοσοφικής και πολιτικής βιβλιοθήκης». Η θεώρηση της μετάφρασης έγινε από τον Π. Κονδύλη.

1. Πρβλ. παραπάνω.

ση του λαού» κ.λπ., αναφέρονται μόνο σε μια νομική αρχή, όχι σε μιαν υπαρκτή κατάσταση πραγμάτων. Διατυπώνουν τη θεωρία ότι οι αιώνιες διενέξεις μεταξύ αριστοκρατίας και δημοκρατίας, για τις οποίες γίνεται λόγος στις δέλτους της ιστορίας, δεν είναι παρά διενέξεις μεταξύ μιας παλαιάς μειοψηφίας υπεραμυνόμενης της κυριαρχίας της και μιας φιλόδοξης νέας μειοψηφίας, η οποία θέλει να αναμειχθεί με την παλαιά ή ακόμη και να την εκθρονίσει. Κατ' αυτούς, κάθε ταξική πάλη καταλήγει απλώς σε εναλλαγή: μια μειοψηφία αντικαθιστά μιαν άλλη μειοψηφία και αναλαμβάνει την κυριαρχία πάνω στις μάζες. Οι κοινωνικές τάξεις, οι οποίες μπροστά στα μάτια μας διεξάγουν στο πεδίο της ιστορίας τρομερές μάχες, τα βαθύτερα αίτια των οποίων έγκεινται πλην των άλλων και στις οικονομικές αντιθέσεις, μοιάζουν από τη σκοπιά αυτή περισσότερο με δύο ομάδες χορευτών της καντρίλιας καθώς εκτελούν ένα *chassé-croisé*.

Ως περιφανέστεροι εκπρόσωποι του εν λόγω κύκλου ιδεών θα πρέπει να θεωρηθούν ο Τορινέζος συνταγματολόγος Gaetano Mosca και ο αρτιθανής [1923] Γενοβέζος Vilfredo Pareto, καθηγητής της πολιτικής οικονομίας στο πανεπιστήμιο της Λωζάνης, ο οποίος μάλιστα απέκτησε στον επιστημονικό κόσμο, και της Ιταλίας ακόμη, φήμη μεγαλύτερη από τον πρώτο, αφ' ενός επειδή δημοσίευσε τα περισσότερα βιβλία του στη γενικά προσιτότερη γαλλική γλώσσα και αφ' ετέρου επειδή ένας κάποιος σνομπισμός παρασύρει τους Ιταλούς να προσέχουν μόνο όσα επιστημονικά συγγράμματα προέρχονται ή τουλάχιστον καταξιώνονται στις επέκεινα των 'Αλπεων χώρες. Επεξεργαζόμενος τις προειρημένες ιδέες, ο Pareto ανέπτυξε, ως γνωστόν, τη θεωρία περί κυκλοφορίας των ελίτ, σύμφωνα με την οποία η εκάστοτε κυρίαρχη τάξη έχει μεν ιστορικά την τάση να διατηρεί θεωρητικά την πρωτοκαθεδρία, στην πραγματικότητα όμως αρχικά ατονεί, έπειτα μπαίνει στη διαδικασία της διάλυσης και τέλος καταρρέει ως ηθική και φυσική οντότητα, παραχωρώντας τη θέση της σε μια νέα πολιτική τάξη. Από τη θεωρία του Pareto ορισμένα μόνο σημεία μπορούμε βέβαια να δεχθούμε ως αληθή, δεδομένου ότι η περιγραφόμενη διαδικασία δεν εκτυλίσσεται τόσο ως καθαυτό αντικατάσταση, παρά

μάλλον ως αδιάλειπτη συγχώνευση των νέων στοιχείων με τα παλαιά.²

Το φαινόμενο τούτο ήταν ίσως γνωστό και προγενέστερα, καθόσον τουλάχιστον η κυκλοφορία των ελίτ περιοριζόταν στο πολιτικό επίπεδο και στους κόλπους της ίδιας μεγάλης κοινωνικής τάξης. Σε κράτη κυβερνώμενα σύμφωνα με αμιγώς αντιπροσωπευτικό σύστημα, η λεγόμενη αξιωματική αντιπολίτευση δεν αποβλέπει παρά στην κυκλοφορία των ελίτ, επιζητεί δηλαδή να αντικαταστήσει τους κρατούντες, όχι όμως να τους εξοντώσει οριστικά. Το αντιπολιτευόμενο κόμμα διαθέτει την ίδια με το κόμμα της εκάστοτε πλειοψηφίας απλή, αλλά ανθεκτική δομή, συσπειρώνεται, καθώς συμβαίνει στην Αγγλία και στην Αμερική, γύρω από ένα πρόγραμμα ευκρινώς μεν διατυπωμένο, καθαρά όμως πρακτικό και αναφερόμενο σε αιτήματα του αμεσότητας παρόντος, εμφορείται από πνεύμα αυστηρής πειθαρχίας και διαθέτει επιπλέον μια στρατιά έμμισθων κατώτερων ηγετικών στελεχών —γνωστών ως «bosses» [«κομματάρχες», «πρωτοπαλίκαρα»] και «wirepullers [«παράγοντες»]— τα οποία τελούν υπό τις διαταγές ενός ανώτερου ηγετικού στελέχους, προικισμένου με στρατηγικό τάλαντο, αλλά άμοιρου οποιασδήποτε βαθύτερης θεωρητικής σκέψης. Το αντιπολιτευόμενο τούτο κόμμα πασχίζει με όλες του τις δυνάμεις να εκτοπίσει το εκάστοτε κυβερνόν και να εγκατασταθεί στη θέση του, δίχως να αλλάξει τίποτε απολύτως κατά τα λοιπά: με άλλα λόγια, θέλει να αντικαταστήσει μια φατρία της άρχουσας τάξης με μιαν άλλη, την οποία ενδέχεται να διαδεχθεί στο μέλλον και πάλι η πρώτη. Αργά ή γρήγορα, οι επιμέρους φατρίες τερματίζουν τον ανταγωνισμό συνδιαλασσόμενες, πάντοτε με ασύνειδο σκοπό να διατηρήσουν ή να διαμοιράσουν έτσι μεταξύ τους την ηγεμονία επί των μαζών. Ευρύτατα διαδεδομένη είναι η γνώμη ότι η μεγάλη γαλλική *Επανάσταση*, ή τουλάχιστον πάντως η Γ' γαλλική Δημοκρατία μετά το 1870, κατόρθωσε να εκτοπίσει οριστικά, από κοινωνική άποψη, την παλαιά αριστοκρατία της Γαλλίας. Η γνώμη τούτη ελέγχεται εντελώς εσφαλμένη. Ακόμη και το 1908, οι Γάλλοι ευγενείς απαντούν στο

---

2. Πρβλ. Robert Michels, *Probleme der Sozialphilosophie*, σσ. 150 κ.εξ.

ιππικό και στο διπλωματικό σώμα της Δημοκρατίας σε ποσοστά υπερβαίνοντα κατά πολύ την αριθμητική τους δύναμη στο σύνολο του πληθυσμού και, μολονότι δεν υπήρχε στο γαλλικό κοινοβούλιο ένα δεδηλωμένα συντηρητικό κόμμα της αριστοκρατίας — ενώ στη Γερμανία, την ίδια περίπου εποχή, η 58μελής κοινοβουλευτική ομάδα του Γερμανικού Συντηρητικού Κόμματος περιελάμβανε 31 ευγενείς — μεταξύ των 584 Γάλλων βουλευτών καταλέγονταν όχι λιγότεροι από 61 εκπρόσωποι της παλαιάς αριστοκρατίας (*noblesse d'érée* και *noblesse de robe*),³ ενώ οι υπόλοιποι, με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις, ήταν πρώην επαναστάτες ή απόγονοί τους.

Σύμφυτη στη δημοκρατία είναι η έφεση να ρυθμίζονται σπουδαία ζητήματα κατά τρόπο αυταρχικό.⁴ Συνάμα εκδηλώνεται στους κόλπους της δίψα για μεγαλεία και ισχύ. Ευθύς μετά την απελευθέρωσή τους, οι Άγγλοι αστοί έκαμαν πώς και τι για να αποκτήσουν αριστοκρατία. Ο Gladstone έχει πει άλλωστε ότι η αγάπη του αγγλικού λαού για την ελευθερία δεν ισοφαρίζεται παρά μόνο από την αγάπη

---

3. Σύμφωνα με έναν κατάλογο περιεχόμενο στο: Buisson/Larroumet/Stanislas Meunier/Hector Denis (επιμ.), *Biographie politique du dix-neuvième siècle*, τ. 1' (Paris 1899), σ. 151. Εδώ καταλέγονται παλαιικά μεγάλα ονόματα καθώς και απόγονοι ένδοξων μεγιστάνων από την αυλή του Λουδοβίκου ΙΔ' και του Λουδοβίκου ΙΕ', όπως οι δούκες de Rohan (ο οποίος έμελλε να πέσει πρώτος στο πεδίο της μάχης κατά τον [Α'] παγκόσμιο πόλεμο) και de Broglie, οι μαρκήσιοι de Solages και de Salignac-Fénélon, ο κόμης de Chambrun, οι άρχοντες de Grandmaison και de Kerjégu. Συνολικά απαντούν τρεις πρίγκιπες και δούκες (Prince d'Arenberg, Prince d'Hénin, Duc de Broglie): λιγιστοί επίσης απ' όσους απέκτησαν τίτλους ευγενείας

επί Ναπολέοντα: Lannes de Montébello, Baron Reille-Soult, Duc de Dalmatie. Αρκετοί από τους ευγενείς κατέχουν περίοπτη θέση στο κοινοβούλιο: Baudry d'Asson, Paul de Cassagnac, Comte de Castellane, de Lanessan, Comte de Mun, de Beauregard. Μετά τις εκλογές του Ιουλίου του 1910, στη γαλλική λαϊκή αντιπροσωπεία περιλαμβάνονταν 56 ευγενείς (σύμφωνα με την επίσημη *Liste par Ordre Alphabétique et par Départements de Mrs. les Députés...* Paris, Imp. de la Chambre, 1910). Ανάμεσα στα νέα μεγάλα ονόματα ευγενών συναντούμε τους de Gontaut-Biron, da La Tremoille, de Ludre.

4. W.E.H. Lecky, *Democracy and Liberty*, τ. Α', σ. 267.

για την αριστοκρατία του.⁵ Ομοίως, το μεγαλύτερο καύχημα των σοσιαλδημοκρατών είναι η ικανότητα της πλειοψηφίας τους να υποτάσσεται, αυτοπροαίρετα βέβαια μέχρι ενός σημείου, στις διαταγές της μειοψηφίας ή πάντως στις επιτακτικές της υποδείξεις αναφορικά με την εκτέλεση των δικών της διαταγών. Ο Vilfredo Pareto επικρότησε το σοσιαλισμό ως μέσο προσφορότατο για την παραγωγή μιας νέας ελίτ από τους κόλπους της εργατικής τάξης και θεώρησε τη δύναμη των ηγετών της τελευταίας να αντιστέκονται και να αντεπεξέρχονται νικηφόρα σε διώξεις και κακοποιήσεις ως ένδειξη της ενδιάθετης αλκής της, του πρώτιστου γνωρίσματος μιας νέας «πολιτικής τάξης».⁶

Η διαπίστωση της αναγκαιότητας μιας θύνουσας κοινωνικής ομάδας είναι αναμφίβολα πολύ παλαιότερη απ' ό,τι νομίζεται συνήθως. Ο Gaetano Mosca, ο οποίος, σε σύγκριση με τον Vilfredo Pareto, είναι και ο παλαιότερος εκπρόσωπος της κοινωνιολογικής αυτής αντίληψης και αξιώνει υπέρ εαυτού το δικαίωμα της επιστημονικής προτεραιότητας, μνημονεύει ως προδρόμους του τον Hippolyte Taine και τον Ludwig Gumplowicz.⁷ Ελάχιστα γνωστό, αλλά πολύ ενδιαφέρον είναι ωστόσο το γεγονός ότι οι πρωιμότεροι και σπουδαιότεροι πνευματικοί πρόδρομοι της θεωρίας των Mosca και Pareto ανήκουν σ' εκείνη ακριβώς τη σχολή, την οποία καταπολεμά η τελευταία περισσότερο από κάθε άλλη: τους αναρχικής απόκλισης σοσιαλιστές στοχαστές, καθώς επίσης, σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό μάλιστα, τα παλαιότερα ρεύματα του γαλλικού σοσιαλισμού: εδώ βρίσκουμε πράγματι ευκρινή ίχνη τα οποία μας οδηγούν στο πεδίο όπου έμελλε να διεισδύσουν αργότερα ο Mosca και ο Pareto για να επεξεργαστούν τα κοινωνιολογικά τους συστήματα.

Η σχολή του Saint-Simon ποσώς δεν οραματιζόταν το μέλλον δίχως

5. Κατά τον J. Novicow, *Conscience et volonté sociales*, σ. 42.

6. V. Pareto, *Les systèmes socialistes*, τ. Α', σσ. 62 κ.εξ.

7. Gaetano Mosca, «Piccola polemi-

ca», *Riforma sociale* 14, 17 (1908), σσ. 329-331· πρβλ. επίσης Carmelo Caristia, *Analisi odierna del costituzionalismo*, Torino 1908, σ. 229.

κοινωνικές τάξεις, φανταζόταν όμως ότι θα μπορούσε να απαλλάξει την έννοια της κοινωνικής τάξης από κάθε οικονομικό προσδιορισμό. Απέβλεπε στη δημιουργία μιας νέας ιεραρχίας, η οποία αν και ασφαλώς δίχως κανένα προνόμιο εκ καταγωγής, θα απολάμβανε μολοντούτο εξαιρετικά επίκτητα προνόμια και θα απαρτιζόταν από τους «ευστοργότερους, εξυπνότερους και σθεναρότερους ανθρώπους —τη ζωντανή προσωποποίηση της τριπλής προόδου της κοινωνίας—, τους ικανούς να την κατευθύνουν προς ένα στάδιο ευρύτερο».⁸ Στην κορυφή του σοσιαλιστικού τους κράτους, οι σαινσιμονιστές τοποθετούν τους «hommes genéraux» [«οικουμενικούς ανθρώπους»], που υποδεικνύουν σε κάθε μεμονωμένο άτομο το κοινωφελές έργο, το οποίο οφείλουν να επιτελέσουν και το οποίο, σύμφωνα βέβαια με την αυτεξούσια κρίση των εν λόγω υπερανθρώπων, θα ανταποκρίνεται όσο γίνεται καλύτερα στις κλίσεις και στα χαρίσματά του.⁹ Υποχρεωμένος να αντικρούσει τη μομφή ότι με τις αντιλήψεις του προλείπει το έδαφος για τον δεσποτισμό, ένας από τους θερμότερους οπαδούς του Saint-Simon, ενθουσιώδης υπέρμαχος της «νέας δυναστείας», δεν δίστασε να υποστηρίξει ότι η πλειοψηφία των ανθρώπων οφείλει να υποτάσσεται στην αυθεντία του ικανού, και μάλιστα όχι μόνο από σεβασμό, αλλά και από φιλαυτία, και τέλος επειδή ο άνθρωπος, αν και ζει πνευματικά απομονωμένος, πρακτικά χρειάζεται πάντοτε κάποιο στήριγμα. Εδώ θεμελιώνεται λοιπόν μεταφυσικά η αναγκαιότητα της αυθεντίας αφ' ενός και της υποταγής αφ' ετέρου. Η αυθεντία, λέγεται, ουσιαστικά δεν είναι παρά «πολιτική έκφανση της αγάπης που ενώνει όλους τους ανθρώπους εν Θεώ. Και μπορείτε ποτέ να προτιμήσετε αντί του Θεού τη θλιβερή εκείνη ανεξαρτησία που απομονώνει σήμερα τα αισθήματα, τα φρονήματα και τα εγχειρήματα και, μολοντί φέρει το πομπώδες τούτο όνομα, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο εγωισμός με όλα τα παρεπόμενα δεινά του;»¹⁰ Το σύστημα των σαινσιμονιστών είναι πέρα

8. E. Barrault, *La hiérarchie. Religion Saint-Simoniennne. Recueil et prédications*, τ. Α', Paris 1832, σ. 196.

9. *Oeuvres de Saint-Simon et Enfan-*

tin, τ. MA': *Doctrines Saint-Simoniennes*. Exposition par Bazard, Paris 1877, σ. 275.

10. E. Barrault, *La hiérarchie*, σ. 196.

για πέρα αυταρχικό και ιεραρχικό. Οι μαθητές του Saint-Simon τόσο λίγο δυσανασχέτησαν με τον καισαρισμό του Ναπολέοντα Γ', ώστε προσδέθηκαν ως επί το πλείστον ασμενέστατα στο άρμα του από τη στιγμή όπου σχημάτισαν την εντύπωση ότι θα πορίζονταν απ' αυτόν οφέλη τόσο στο οικονομικό πεδίο όσο και σ' εκείνο των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Η σχολή του Fourier προχώρησε μάλιστα ένα βήμα παραπέρα. Το αναπεπταμένο και πολυσχιδές σύστημά του ο Fourier το είχε καταστρώσει με ευσυνειδησία σχεδόν σχολαστική και όχι άμοιρη τραγελαφικών γνωρισμάτων. Όταν βλέπουμε σήμερα αυτήν την πλευρά του θεωρητικού του κατασκευάσματος, αισθανόμαστε σχεδόν αναπόφευκτα κάποια θυμηδία: χρησιμοποιώντας πίνακες, οικοδόμησε μια δαιδαλώδη «σφαιρική ιεραρχία», όπου περιλαμβάνονταν όλες οι μορφές και αποχρώσεις της εξουσίας, από την «αναρχία» ως την «πανταρχία», καθεμία με τα «υψηλά αξιώματα» και τις «υψηλές λειτουργίες» της.¹¹ Δικαίως επισήμανε ο Sorel τη στενή συνάφεια του σοσιαλισμού (προ του Louis Blanc) προς την εποχή του μεγάλου Ναπολέοντα και τόνισε ότι οι σαινσιμονιστικές και φουριεριστικές ουτοπίες μπορούσαν να βλαστήσουν και να ευδοκιμήσουν μόνο στο έδαφος της ιδέας της αυθεντίας, στην οποία προσέδωσε νέα αίγλη ο τρανός Κορσικανός.¹² Σύμφωνα με τον Berth, ολόκληρο το σύστημα Fourier προϋποθέτει παντού για τη λειτουργία του την άορατη, αλλά πραγματικότητα και απαραίτητη παρουσία του ίδιου του Fourier, ο οποίος, μόνος αυτός, σαν στρατηλάτης Ναπολέον του σοσιαλισμού, θα ήταν ικανός να ενεργοποιεί και να εναρμονίζει τα ποικίλα πάθη.¹³

Οι μεταγενέστεροι θιασώτες της κοινωνικής επανάστασης αρνούσαν την κυβέρνηση πλειοψηφίας στο πλαίσιο του αστικού κράτους, αν και όχι in abstracto, αλλά πάντως in concreto. Ο Μπακούνιν ενα-

11. Ferdinand Guillon, *Accord des principes. Travail des écoles sociétaires. Charles Fourier*, Paris 1850, σ. 97.

12. Πρόλογος του Georges Sorel στο: Fernand Pelloutier, *Historie des bourses*

du travail, σσ. 7 κ.εξ.

13. 'Edouard Berth, «Marchands, intellectuels et politiques», *Le Mouvement socialiste* 9, 22 (1907), σ. 385.

ντιωνόταν σε οποιαδήποτε συμμετοχή της εργατικής τάξης στις γενικές εκλογές, πεπεισμένος ότι σε μια κοινωνία όπου ο λαός, η μάζα των μισθωτών εργατών, παραμένει οικονομικά υποτελής σε μια μειοψηφία κατεχόντων, ακόμη και το πιο ελεύθερο δικαίωμα ψήφου καθίσταται πλασματικό και πλανερό. «Εξουσία σημαίνει κυριαρχία, και κάθε μορφή κυριαρχίας προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κυριαρχούμενης μάζας». ¹⁴ Η δημοκρατία λογιζόταν μάλιστα ως το χειρότερο απ' όλα τα αστικά καθεστώτα. Το αβασίλευτο κοινοβουλευτικό πολίτευμα, το οποίο θα πρέπει δίχως άλλο να θεωρήσουμε ως την ύψιστη μορφή της αστικής δημοκρατίας, διαπνέεται κατά τον Proudhon στο μέγιστο βαθμό από τη μικροπρεπή, φανατική κυβερνητική νοοτροπία (*zèle gouvernemental*), δυνάμει της οποίας οι ιθύνοντες νομίζουν πως μπορούν να αυθαιρετούν ατιμωρητί, μόνο και μόνο επειδή έχουν πάντοτε την ευκολία να περιβάλλουν το δεσποτισμό τους με το βολικό μανδύα του κοινού συμφέροντος. ¹⁵ Και αυτή ακόμη η πολιτική επανάσταση δεν επιφέρει κατά τον Proudhon παρά «μετατόπιση της εξουσίας». ¹⁶

Ο Ρώσος σοσιαλιστής Αλεξάντρ Χέρτσεν, του οποίου η μεγαλύτερη μεταθανάτια σημασία έγκειται μάλλον στο πεδίο της πολιτικής ψυχολογίας, διατύπωσε τη θέση ότι, αφότου έγινε ο άνθρωπος *de facto* παρελκόμενο της ιδιοκτησίας και η ζωή αδιάκοπος αγώνας απόκτησης χρημάτων, οι πολιτικές παρατάξεις στον αστικό κόσμο διαιρέθηκαν σε δύο στρατόπεδα: στους κατέχοντες, οι οποίοι προσκολλώνται με πείσμα στα εκατομμύριά τους, και στους ακτήμονες, οι οποίοι θέλουν να αρπάξουν την περιουσία των πρώτων, δίχως όμως να έχουν τη δύναμη να το κάμουν: δηλαδή στους φιλάργυρους και στους φθονερούς. Η ιστορική εξελικτική πορεία συνίσταται απλώς στο ότι επικρατεί το ένα κύμα της αντιπολίτευσης μετά το άλλο, με άλλα λόγια: «αποκτά περιουσία ή κοινωνική θέση και περνά από το φθόνο στη φιλαργυρία». ¹⁷

14. Michèle Bakounine, «L'Empire knouto-germanique et la révolution sociale», στο: *Oeuvres*, τ. Β', σ. 126.

15. P.-J. Proudhon, «Idee generale de la revolution au XIXe siècle», στο: *Oeu-*

vres completes, Paris 1868, σ. 65.

16. P.-J. Proudhon, *Les confessions d'un révolutionnaire*, σ. 24.

17. Alexander J. Herzen, *Erinnerungen*, μτφ.-επιμ. Otto Buek, τ. Β' Ber-

Μια και μόνη επιστημονική διδασκαλία εγείρει την αξίωση ότι αντιτάσσεται σοβαρά σε όλες τις θεωρίες, παλαιές και νέες, που υποστηρίζουν την εγγενή αναγκαιότητα αδιάλειπτης ύπαρξης της «πολιτικής» τάξης: η μαρξιστική. Εδώ, το κράτος ταυτίζεται με την άρχουσα τάξη (τις έσχατες ωστόσο συνέπειες τούτης της ταύτισης έμελλε να τις συναγάγει μετέπειτα ο μαθητής του Μαρξ, Μπακούνιν). Το πρώτο θεωρείται ως η «εκτελεστική επιτροπή» της δεύτερης ή, κατά τον Olivetti, ως συνδικάτο εντεταλμένο να προασπίζει τα προνόμια των κρατούντων,¹⁸ αντίληψη εξάλλου από την οποία δεν απέχει πολύ ούτε ο συντηρητικός θεωρητικός Mosca, ο οποίος όμως, συνεπής προς την κοσμοθεωρία του, δεν αναλύεται σε επικλήσεις ελέους. Ένας Γάλλος σοσιαλιστής, ο οποίος βέβαια εγκαταστάθηκε στο μεταξύ σε θώκους αστικών κυβερνήσεων, εξώθησε τη μαρξιστική αντίληψη περί κράτους ως τα άκρα και συμβούλευε τους εργάτες να εγκαταλείψουν τις μεμονωμένες και τοπικές οικονομικές αγωνιστικές κινητοποιήσεις, τις απεργίες, και, μετερχόμενοι ως όπλο τους τη γενική πολιτική απεργία, να εξαπολύσουν συγχρόνως ολομέτωπη επίθεση κατά του κράτους, γιατί η αστική τάξη θα μπορούσε να πληγεί μόνο εφόσον πληγεί το κράτος.¹⁹

Η μαρξιστική αντίληψη περί κράτους, συνδυασμένη με την πίστη στην επαναστατική δύναμη κρούσεως των εργατικών μαζών και στην εκδημοκρατιστική επίδραση της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής, οδηγεί κατά λογική ακολουθία στο κοινωνικό καθεστώς που θεωρεί ουτοπικό η σχολή του Mosca. Κατά τους μαρξιστές, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής μεταβάλλει τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού σε προλεταρίους, γεννώντας έτσι αναπόδραστα αφ' εαυτού τους μελλοντικούς ενταφιαστές του. Ευθύς μόλις αναπτυχθεί και ωριμάσει το προλεταριάτο, στηριζόμενο στη συγκέντρωση και τη συσσώρευση της μεγάλης βιομηχανίας, θα καταλάβει την πολιτική εξουσία και θα κηρύξει κρατική την ατομική ιδιοκτησία. Με την ε-

lin 1907, σ. 150.

18. Angelo Oliviero Olivetti, *Problemi del socialismo contemporaneo*, σ. 41.

19. Aristide Briand, *La grève générale et la révolution*. Discours réédité en 1907 (Paris), σ. 7.

νέργεια όμως αυτήν θα αυτοκαταλυθεί, δεδομένου ότι έτσι θα αρθούν όλες οι ταξικές διαφορές, άρα και όλες οι ταξικές αντιθέσεις. Με άλλα λόγια, θα καταργήσει το κράτος ως τέτοιο. Στη διαιρεμένη σε τάξεις καπιταλιστική κοινωνία, το κράτος χρειαζόταν για να οργανωθούν οι κυρίαρχες τάξεις με σκοπό να προασπίζουν και να διατηρούν τον τρόπο παραγωγής τους και να εκμεταλλεύονται το προλεταριάτο. Το τέλος του κράτους είναι λοιπόν ταυτόσημο με το τέλος της ύπαρξης μιας κυρίαρχης τάξης.²⁰ Αλλά ακόμη και η νέα αταξική κολλεκτιβιστική κοινωνία του μέλλοντος, η οποία πρόκειται να εγκαθιδρυθεί πάνω στα ερείπια του παλαιού κράτους, χρειάζεται αιρετά στοιχεία, έστω και αν ως προς αυτά ισχύουν όλα τα προληπτικά μέτρα όσα περιλαμβάνονται στο *Κοινωνικό συμβόλαιο* του Rousseau και υιοθετήθηκαν μετέπειτα και στη *Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου* της γαλλικής Επανάστασης· πρωτεύουσα θέση μεταξύ αυτών κατέχει το ανακλητό όλων των αξιωματούχων και ο παρεπόμενος χρονικός περιορισμός όλων των πληρεξουσιοτήτων, οι οποίες θα διατελούν αδιάλειπτα υπό τη δαμόκλειο σπάθη της εύνοιας του λαού.²¹ Η διαχείριση του κοινωνικού πλούτου μπορεί να γίνει ικανοποιητικά μόνο αν συγκροτηθεί πολυάριθμο υπαλληλικό σώμα. Στο σημείο τούτο προβάλλουν όμως και πάλι αμφιβολίες, κι αν τις στοχαστούμε με συνέπεια οδηγούμαστε να αρνηθούμε κατηγορηματικά τη δυνατότητα ενός αταξικού κράτους. Η διαχείριση ενός απροσμέτρητου κεφαλαίου, ιδιαίτερα μάλιστα εφόσον πρόκειται για χρήματα ανήκοντα στο κοινωνικό σύνολο, προσδίδει στους διαχειριστές τουλάχιστον ίση ισχύ και επιρροή όση και η κατοχή ιδίου κεφαλαίου, η ατομική ιδιοκτησία. Δεν σοβεί λοιπόν ο κίνδυνος, ρωτούν οι εξέχοντες κατακριτές του μαρξί-

20. Friedrich Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, εκδ. δ', Berlin 1891, σ. 40.

21. Όταν δέχεται ότι στο σοσιαλιστικό κράτος θα αναδειχθούν περισσότεροι ηγέτες, ακόμη και πολιτικοί, απ' ό,τι σε όλες τις μέχρι τούδε γνωστές μορφές κράτους, ο Hobson δεν διερμη-

νεύει παρά μιαν ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη (*Boodle*, σσ. 587, 890). Ο Bernstein εξάλλου λέει ότι το σώμα των διοικητικών λειτουργιών του μελλοντικού κράτους επί πολύ καιρό ελάχιστα μόνο θα διαφέρει από εκείνο του σημερινού (*Zur Geschichte*, σ. 212).

στικού κοινωνικού καθεστώτος, να εκδηλωθεί και στο πλαίσιο του σοσιαλιστικού κράτους το ίδιο ένστικτο που ωθεί τους σημερινούς κατόχους ατομικής ιδιοκτησίας να κληροδοτούν τα αποθησαυρισμένα πλούτη τους στα παιδιά τους, να δοκιμάσουν δηλαδή οι διαχειριστές της δημόσιας χρηματικής και εμπράγματης περιουσίας να εκμεταλλευθούν την τεράστια ισχύ και επιρροή τους για να διορίσουν τα παιδιά τους ως διαδόχους στο αξίωμά τους;²²

Επιπλέον, ο σχηματισμός μιας νέας άρχουσας μειοψηφίας ευνοείται εξαιρετικά και από την ιδιαίτερη εκείνη μορφή του κοινωνικού γίγνεσθαι στην οποία εδράζεται η μαρξιστική ιδέα της επανάστασης. Κατά τον Μαρξ, μεταξύ της καπιταλιστικής κοινωνίας αφ' ενός και της κομμουνιστικής αφ' ετέρου μεσολαβεί η περίοδος του επαναστατικού μετασχηματισμού της πρώτης στη δεύτερη, μια οικονομική περίοδος στην οποία αντιστοιχεί μια μεταβατική πολιτική περίοδος, κατά τη διάρκεια της οποίας «το κράτος δεν μπορεί να είναι άλλο παρά η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου»,²³ ή, για να εκφράσουμε το πράγμα λιγότερο ευφημιστικά, η επαναστατική δικτατορία ό-

22. Gaetano Mosca, Απάντηση σε μίαν έρευνα σχετικά με το σοσιαλισμό, τα αποτελέσματα της οποίας είδαν το φως της δημοσιότητας στην επιμελημένη από τον Marescotti επετηρίδα *Bios* (Milano 1904). Τον κίνδυνο αυτόν συχνά τον έχουν επισημάνει εμφαντικά οι πολέμιοι του κολλεκτιβισμού. Πρβλ. Paul Leroy-Beaulieu, *Le collectivisme*, τ. Α', Paris 1884, σσ. 350 κ.εξ., F.S. Merlino, *Pro e contro il socialismo*, σ. 194. Στην τάση να συγκεντρωθεί η εξουσία του μελλοντικού κράτους στα χέρια λιγοστών εντεταλμένων θα υπέκυπτε κατ' ανάγκη και το προορισμένο να διευθύνει την παραγωγή στη σοσιαλιστική κοινωνία Εθνικό Εργατικό Συμβούλιο, το οποίο σχεδίασε ο Jean Jaurès περιορίζοντάς το με πάμπολλες νομικές επιφυλά-

ξεις, βλ. J. Jaurès, «Organisation socialiste», *Revue socialiste* 11, 22 (1895), σσ. 129-160. Ο ρεφορμιστής σοσιαλιστής Joseph Sarraute χαρακτηρίζει την κολλεκτιβιστική μορφή της σοσιαλιστικής κοινωνίας ως «τολμηρό έργο, με το οποίο θα ήθελε κανείς να επιφορτίσει όχι ένα Θεό, παρά έναν τύραννο ή μίαν επιτροπή κοινής σωτηρίας, μέσα στα χέρια της οποίας το κυρίαρχο έθνος αναγκαστικά θα παραιτούνταν από την εξουσία του» (J. Sarraute, *Socialisme d'opposition, socialisme de gouvernement et lutte de classe*, Paris 1901, σ. 46).

23. Karl Marx, *Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei*, στο: *Waffenkammer des Sozialismus*, ημίτ. 1' (1908), σ. 18.

σων σοσιαλιστών ηγετών θα έχουν τη δύναμη και επιτηδειότητα να αρπάξουν στο όνομα του σοσιαλισμού τα ηνία της εξουσίας από τα χέρια της θνήσκουσας αστικής κοινωνίας.²⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι το μεταβατικό στάδιο της δικτατορίας ποσώς δεν αποτελεί απλώς γνώρισμα της τακτικής ορισμένων σοσιαλιστικών ρευμάτων.²⁵ Ακόμη και το ελάχιστο πρόγραμμα του ρεπουμπλικανικού κόμματος του Giuseppe Mazzini προέβλεπε την επαναστατική δικτατορία, η οποία μάλιστα επέφερε τη ρήξη μεταξύ της μυστικής επαναστατικής εταιρείας «Νέα Ιταλία» και των σοσιαλιστικών στοιχείων των Καρμπονάρων. Ο φίλος και βιογράφος του Gracchus Babeuf Φλωρεντινός Filippo Buonarroti, ο οποίος είχε ανδραγαθήσει στη γαλλική Επανάσταση,²⁶ όπου είδε από κοντά πώς οι νικηφόροι επαναστάτες διατήρησαν την ανισότητα και δοκίμασαν να σχηματίσουν μια νέα αριστοκρατία, εναντιώθηκε σφοδρότατα στο σχέδιο συγκεντρωτικής οργάνωσης της εξουσίας. Ανάμεσα στους θεωρητικούς λόγους που επικαλέσθηκε για να δικαιολογήσει τη στάση του, ο κύριος ήταν ότι η δικτατορία του ενός άλλο δεν αποτελεί παρά σταθμό στο δρόμο προς τη μοναρχία.²⁷ Κατηγόρησε τον Mazzini και τους περί αυτόν ότι οι πολιτικές αλλαγές που είχαν την πρόθεση να επιβάλουν ήσαν καθαρά τυπικές και αποσκοπούσαν απλώς να εκπληρώσουν προσωπικές τους επιθυμίες και φιλοδοξίες, ιδίως την απόκτηση και άσκηση τεράστιας εξουσίας.²⁸ Ως εκ τούτου, ο Buonarroti αντιτάχθηκε στην ένοπλη στάση που οργάνωσε ο Mazzini το 1833 στο Πεδεμόντιο, εκδίδοντας ένα μυστικό διάταγμα με το οποίο απαγόρευε στους Καρμπονάρους συντρόφους του να υποστηρίξουν τους στασιαστές, καθότι τυχόν επικράτησή τους δεν θα συνεπαγόταν, όπως

24. Πολύ καιρό μετά την καταγραφή τους, οι παραπάνω σκέψεις πιστοποιούνται πλήρως από τα ρωσικά σοβιέτ.

25. Πρβλ. Carl Schmitt, *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, München/Leipzig 1921 [έκδ. β', επαυξ. με πρόλογο και

επίμετρο, 1928].

26. Filippo Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf*, Bruxelles 1828. Βλ. ιδίως σ. 48.

27. Giuseppe Romano-Catania, *Filippo Buonarroti*, εκδ. β', Palermo 1902, σσ. 211-212.

28. *Αυτόθι*, σ. 213.

προδίδαζε, παρά την απαρχή μιας νέας φιλόδοξης αριστοκρατίας.²⁹ Η ιδανική αβασίλευτη δημοκρατία του Mazzini, καθώς σημείωσε άλλοτε, θα ξεχώριζε από τη μοναρχία μόνο κατά το ότι θα υπήρχε σ' αυτήν ένα κληρονομικό αξίωμα λιγότερο και μια αιρετή θέση περισσότερη.³⁰

Ως προς τις επήρειές της, η δικτατορία του ενός δεν διαφέρει ουσιωδώς από τη δικτατορία ενός ομίλου ολιγαρχών. Η έννοια της δικτατορίας βρίσκεται όμως στους αντίποδες της έννοιας της δημοκρατίας. Το να θέλουμε λοιπόν να αξιοποιήσουμε την πρώτη χάριν της δεύτερης θα ισοδυναμούσε με το να δοκιμάσουμε να χρησιμοποιήσουμε τον πόλεμο ως το πιο τελεσφόρο όπλο της ειρήνης ή τα αλκοούχα ποτά προς εξάλειψη του αλκοολισμού.³¹ Εύλογο είναι να προεικιάσουμε ότι μόλις κάποια ομάδα κατορθώσει κάποτε να θέσει υπό την κατοχή της τα μέσα εξουσιασμού του συνόλου, θα πασχίσει έπειτα να διατηρήσει την εξουσία της.³² Ήδη ο Θεόφραστος επισήμανε ότι η μέγιστη φιλοδοξία όσων κατέχουν τα υψηλότερα αξιώματα στις λαοκρατούμενες πολιτείες, δεν είναι τόσο να αποκομίσουν κέρδη και πλούτη, όσο να εγκαθιδρύσουν βαθμηδόν δική τους κυριαρχία, εις βάρος εκείνης του λαού.³³ Επίκειται λοιπόν ο κίνδυνος ότι η κοινωνική επανάσταση, ακόμη και αφότου θα έχει πλέον μεταβεί από το στάδιο της δικτατορίας στη φυσιολογική έννομη τάξη, θα υποκαταστήσει έμμεσα τη σημερινή απτή και ορατή άρχουσα τάξη, η οποία άλλωστε αναγνωρίζεται και λογίζεται ανοικτά ως τέτοια, με μια μυστική *δημαγωγική ολιγαρχία* εμφανιζόμενη υπό το μανδύα της ισότητας.

Τα κοινωνιολογικά φαινόμενα που περιγράψαμε αδρομερώς στα

29. *Αυτόθι*, σ. 218.

30. *Αυτόθι*, σ. 228.

31. «Ολοένα βλέπουμε να επανέρχεται το ίδιο όνειρο: ο μαρκήσιος Posa στον *Don Carlos* του Schiller επιζητεί να κάμει την απολυταρχία μέσο απελευθερωτικό, ο αβρός αββάς Pierre στη *Ρώμη* του Zola θέλει να κάμει την Εκκλησία μοχλό του σοσιαλισμού» (Peter Kra-

potkin, *Die historische Rolle des Staates*, Berlin 1898, σ. 52).

32. Τούτο αρχίζουν τώρα να το διαβλέπουν όσοι ρεβιζιονιστές είναι κάτοχοι επιστημονικής παιδείας (πρβλ. E. Fournière, *La sociocratie*, σ. 103).

33. La Bruyère, *Caractères, suivis des caractères de Theophraste*, σ. 381.

προηγούμενα κεφάλαια, παρέχουν λοιπόν στους επιστημονικούς αντιπάλους της δημοκρατίας άφθονα ερείσματα. Μοιάζουν να καταδεικνύουν ότι η πολιτισμένη ανθρωπότητα είναι αδύνατον να υπάρξει δίχως «άρχουσα» ή «πολιτική» τάξη, και παρέχουν ευκρινείς ενδείξεις ως προς το ότι η πρώτη προϋποθέτει αναγκαία τη δεύτερη, καθώς και ότι η άρχουσα αυτή τάξη, μολονότι όχι σπάνια αλλάζει εν μέρει ως προς τη σύνθεσή της, αποτελεί τον μόνο παράγοντα διαρκούς αξίας μέσα στην ιστορία της εξέλιξης της ανθρωπότητας. Ως εκ τούτου, η κυβέρνηση ή, αν θέλει κανείς να το πει αλλιώς, το κράτος δεν θα μπορούσε παρά να αποτελεί πάντοτε την οργάνωση μιας μειοψηφίας που αποβλέπει να επιβάλει στην υπόλοιπη κοινωνία την «έννομη τάξη», όπως αυτή διαμορφώνεται με βάση τις ανάγκες της δικής της σχέσης κυριαρχίας και εκμετάλλευσης προς τη μάζα των ειλωτών, ποτέ όμως δεν θα μπορούσε να απορρέει από την πλειοψηφία, πόσο μάλλον να την εκπροσωπεί.³⁴ Η πλειοψηφία της ανθρωπότητας δεν θα είχε ποτέ τη δυνατότητα, ίσως ούτε και την ικανότητα, να αυτοκυβερνηθεί. Ακόμη και αν κατόρθωναν κάποτε οι μάζες, ελαυνόμενες από δυσαρέσκεια, να απογυμνώσουν την άρχουσα τάξη από την εξουσία της, αναπόδραστα θα αναφαινόταν (σύμφωνα με τον Mosca³⁵) στους κόλπους των ίδιων των μαζών μια νέα οργανωμένη μειοψηφία που θα κατελάμβανε τη θέση μιας άρχουσας τάξης. Κατά μοιραία και αδυσώπητη ιστορική αναγκαιότητα, η πλειοψηφία των ανθρώπων, αιωνίως ανήλικη, θα εξαναγκαζόταν να υπομένει την κυριαρχία μιας μικρής μειοψηφίας βγαλμένης από τους κόλπους της και να χρησιμεύει απλώς ως υποπόδιο της ολιγαρχίας.

Το πρόβλημα του σοσιαλισμού δεν είναι μόνο οικονομολογικό, δεν μπορεί να συμπτυχθεί στο ερώτημα αν και κατά πόσο είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί δίκαιη και οικονομικά υγιέστερη κατανομή του πλούτου, αλλά είναι και πρόβλημα της δημοκρατίας, και μάλιστα τόσο από άποψη διοικητικοτεχνική όσο και ψυχολογική. Η πείρα όμως έχει

34. Οι παραπάνω, καθώς και άλλοι παρόμοιοι ενδοιασμοί, προσεγγίζουν τη θέση του Mommsen ότι η δημοκρατία

διαρκώς αυτοκαταλύεται εκ νέου.

35. Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, σ. 62.

δείξει ότι οι μαρξιστές κατέχουν μεν ένα οικονομολογικό δόγμα και ένα σώμα φιλοσοφικοϊστορικών ιδεών μεγάλης ελκυστικής δύναμης, δείχνουν όμως ακόμη παντελή άγνοια και αδαημοσύνη οποτεδήποτε διεισδύουν σε περιοχές του συνταγματικού και διοικητικού δικαίου καθώς και της ψυχολογίας.³⁶ Ο Fourier χαρακτήρισε κάποτε τη σύγχρονη κοινωνία ως μηχανισμό ατομικής αχαλινωσίας, ο οποίος ούτε στο άτομο παρέχει εγγύηση κατά των υπερβασιών του πλήθους, ούτε και στο πλήθος κατά των υπερβασιών του ατόμου.³⁷ Ακόμη και η σοσιαλιστική θεωρία δεν φαίνεται ωστόσο ικανή να επιλύσει εντελώς το πρόβλημα πάνω στο οποίο ναυάγησε η αστική κοινωνία. Οποτεδήποτε επιζήτησε να επιβάλει με εγγυήσεις την ατομική ελευθερία, είτε κατέληξε στο χάος του ατομιστικού αναρχισμού, είτε έστερξε σε προτάσεις που, ενάντια στην αγαθή προαίρεση του κάθε εισηγητή, θα υποδούλωναν το άτομο στη μάζα. Από τα αναρίθμητα σχετικά παραδείγματα, θα παραθέσουμε ένα μόνο: Για να διαφυλάσσεται στη σοσιαλιστική κοινωνία η λογοτεχνία καθαρή και άξια και για να εξαλείφονται εκ των προτέρων τα σκύβαλα, ο August Bebel υποδεικνύει να διορισθεί μια επιτροπή εμπειρογνομόνων, η οποία θα αποφασίζει κάθε φορά τι επιτρέπεται να τυπωθεί και τι όχι. Για να προληφθεί όμως κάθε ενδεχόμενη αδικία και να προστατευθεί η ελευθερία της έκφρασης, ο Bebel προτείνει επιπρόσθετα να παραμείνει ανοικτό το δικαίωμα του συγγραφέα να επικαλείται την κρίση του συνόλου.³⁸ Σύμφωνα λοιπόν με την προβλεπόμενη, χάριν προστασίας της δημοκρατίας, παραπάνω διαδικασία, ακόμη και οι ογκωδέστεροι τόμοι θα πρέπει να τυπώνονται σε εκατομμύρια αντίτυπα και να υποβάλλονται προς έλεγχο στο σύνολο, για να διαπιστωθεί αν αρμόζει να τυπωθούν ή όχι. Τούτο και μόνο καθιστά όμως το κοινωνικό καθεστώς εξόφθαλμα χιμαιρικό, τόσο από τεχνική όσο και από πνευματική άποψη.

Το πρόβλημα της προστασίας της προσωπικότητας περικλείει τον σκληρότερο πυρήνα του όλου συμπλέγματος ζητημάτων που αποσκο-

36. Georges Sorel, *Dove va il marxismo*, σ. 17.

37. Charles Fourier, *De l'anarchie industrielle et scientifique*, Paris 1847, σ. 40.

38. Βλ. August Bebel, *Die Frau und der Sozialismus.*, εκδ. λδ', Berlin 1903, σ.

423.

πεί να λύσει ο σοσιαλισμός. Ο Rudolf Goldscheid, ο οποίος επιζητεί την αναγέννηση του σοσιαλιστικού κινήματος με την ενδυνάμωση των ενεργητικών του στοιχείων, δικαίως λοιπόν εξαίρει το αίτημα να διερευνήσει ο σοσιαλισμός το πρόβλημα της ατομικής ικανότητας υπό πρίσμα γνωσιολογικό και βουλησιολογικό συνάμα· ειδάλλως, καθώς πιστεύει, μολονότι μπορεί να δείχνει περισσή ιδιοφυΐα στη θεώρηση των οργανωτικών προβλημάτων —εν προκειμένω ο Goldscheid έχει προφανώς κατά νου τα προβλήματα της οικονομικής οργάνωσης—, επειδή ακριβώς παραγνωρίζει τη σημασία του ζητήματος της ελευθερίας για την εξέλιξη και εξύψωση του ανθρώπινου είδους, κινδυνεύει να αποτύχει όπως και όλες οι προγενέστερες κοσμοθεωρίες, οι οποίες, θαμπωμένες από το ακτινοβόλημα του όλου, έμειναν στη συνολική εντύπωση και λησμόνησαν τις επιμέρους πηγές του φωτός.³⁹

Λίγο μόλις καιρό αφού το νεαρό γερμανικό εργατικό κόμμα κατόρθωσε με σκληρό αγώνα να αποστεί από το άρμα της αστικής δημοκρατίας, ένας ειλικρινής φίλος του του απηύθυνε μια σοβαρή προειδοποίηση. Στην ανοικτή επιστολή του προς την Επιτροπή της Γερμανικής Πανεργατικής Ένωσης στη Λιψία, έγραφε ο Rodbertus τα ακόλουθα: «Αποφασίζετε να αποσχισθείτε από ένα πολιτικό κόμμα, επειδή, όπως δικαίως πιστεύετε, δεν εκπροσωπεί επαρκώς τα κοινωνικά σας συμφέροντα, μόνο και μόνο για να ιδρύσετε —εσείς οι ίδιοι— πάλι άλλο πολιτικό κόμμα, το οποίο δεν μπορεί διόλου να σας εξασφαλίσει πάντοτε ότι δεν θα επικρατήσουν εκ νέου στους κόλπους του τα αντισοσιαλιστικά στοιχεία;»⁴⁰ Η παρατήρηση αυτή θίγει καίρια την ίδια την ουσία του πολιτικού κόμματος. Για να το αντιληφθούμε όμως αυτό, απαιτείται *ανάλυση των συστατικών στοιχείων* της δομής του.

Το *κόμμα* δεν αποτελεί ούτε κοινωνική, ούτε οικονομική ενότητα. Υπόβαθρό του είναι το πρόγραμμα. Τούτο μπορεί μεν θεωρητικά να εκφράζει τα συμφέροντα μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης, πρακτικά

39. Rudolf Goldscheid, *Grundlinien zu einer Kritik der Willenskraft*, Wien/Leipzig, 1905, σ. 143.

40. Rodbertus, «Offener Brief» στο: Lassalles *Gesamtwerte*, τ. Β', σ. 15.

όμως δεν απαγορεύεται σε κανέναν να προσχωρήσει στο κόμμα, αδιάφορο αν συμφωνούν ή όχι τα ιδιωτικά του συμφέροντα με το περιεχόμενο του προγράμματος. Έτσι, η σοσιαλδημοκρατία λ.χ., μολονότι εκπροσωπεί ιδεολογικά το προλεταριάτο, ποσώς δεν συνιστά, από κοινωνική άποψη, ταξικό οργανισμό, αλλά αποτελεί μάλλον ταξικό συνονθύλευμα, απαρτίζεται δηλαδή από στοιχεία που επιτελούν διαφορετότατες λειτουργίες στο οικονομικό κύκλωμα. Η ταξική ωστόσο αφετηρία του προγράμματος γεννά κατ' επίφαση ταξική ενότητα. Όλοι οι σοσιαλιστές ως τέτοιοι δέχονται θεωρητικά, ανεξάρτητα από την οικονομική τους θέση στο πεδίο του ιδιωτικού βίου, την απόλυτη πρωτοκαθεδρία μιας ορισμένης μεγάλης κοινωνικής τάξης. Ακόμη και τα μη προλεταριακά ή μη αμιγώς προλεταριακά στοιχεία του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος «αποδέχονται τη σκοπιά της εργατικής τάξης, την οποία αναγνωρίζουν ως ηγετική κοινωνική τάξη».⁴¹ Προϋποτίθεται λοιπόν σιωπηρά ότι όσα στοιχεία του κόμματος δεν ανήκουν στην εργατική τάξη θυσιάζουν ανεπιφύλακτα τα δικά τους οικονομικά συμφέροντα στα ενάντια προς αυτά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Αυτά όσον αφορά στη θεωρία. Στην πράξη τουναντίον, η βαθύτατη αντίθεση συμφερόντων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου δεν είναι δυνατόν να εξομαλυνθεί με την αποδοχή οποιουδήποτε προγράμματος. Από τα μέλη των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που προσέρχονται στην πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης, λιγοστοί θα της αφοσιωθούν στέργοντας τον θεληματικό «ταξικό ξεπεσμό»,⁴² οι περισσότεροι όμως θα παραμείνουν προσηλωμένοι στα ενάντια οικονομικά συμφέροντά τους, ανεξάρτητα από την εξωτερική ιδεολογική κοινότητα συμφερόντων με το προλεταριάτο.⁴³ Υποτάσσονται κατ' αρχήν μόνο στην «ιδέα» μιας ξένης προς τους ίδιους τάξης. Εδώ συγκρούεται συμφέρον με συμφέρον. Μεταξύ συμφερόντων όμως αποφασίζει η μεγαλύτερη βαρύτητα, η σχέση τους προς τις επιτακτικότερες ανάγκες της ζωής. Έτσι, κάλλιστα ενδέχεται να

41. Eduard Bernstein, «Wird die Sozialdemokratie Volkspartei?», *Sozialistische Monatshefte* 9 (1905), σ. 670.

42. Πρβλ. παραπάνω.

43. Πρβλ. παραπάνω.

ανακύψει οικονομική διαφορά μεταξύ των αστικών και προλεταριακών στοιχείων του κόμματος και να επεκταθεί μετέπειτα σε πολιτική, οπότε ο ανταγωνισμός, παρακάμπτοντας τη σφαίρα της ιδεολογικής αλληλεγγύης, θα μπει στην ημερήσια διάταξη. Το πρόγραμμα γίνεται τότε νεκρό γράμμα και στους ίδιους τους κόλπους του κόμματος εκτυλίσσονται αληθινοί ταξικοί αγώνες όπου και οι δυο αντίπαλες παρατάξεις αγωνίζονται κατ' αλλήλων υπό σημαία «σοσιαλιστική». Η πείρα μάς διδάσκει ότι η στάση των αστών σοσιαλδημοκρατών απέναντι στο υπηρετικό προσωπικό τους, σε σχέση με το οποίο κατέχουν τη θέση του λεγόμενου *εργοδότη*, διόλου δεν είναι τέτοια, ώστε εδώ τα συμφέροντά τους ως ανθρώπων ξένων προς την εργατική τάξη να περιέρχονται σε ελάχιστο μοίρα σε σχέση με εκείνα της θετής τάξης τους. Σε όλες επιπλέον τις περιπτώσεις, όπου μέλη του κόμματος είναι ιδιοκτήτες εργοστασίων ή εργαστηρίων, παρά τη δική τους καλή θέληση και την ασκούμενη από την πλευρά του κόμματος πίεση, βρίσκονται προς τους εργάτες που απασχολούν στην ίδια οικονομική αντίθεση όπως και οι υπόλοιποι συνάδελφοί των, οι οποίοι τρέφουν ιδεολογικό φρόνημα ανταποκρινόμενο στην οικονομική τους λειτουργία, σκέπτονται δηλαδή όχι σοσιαλδημοκρατικά, αλλά αστικά.

Υφίσταται λοιπόν ο κίνδυνος να περιέλθει η ηγεσία του σοσιαλιστικού κόμματος στα χέρια ατόμων αντιτιθέμενων αυθόρμητα, ως εκ του πρακτικού βουλευτικού προσανατολισμού τους, προς το εργατικό πρόγραμμα και να καταλήξει το εργατικό κίνημα να εξυπηρετεί συμφέροντα εκ διαμέτρου αντίθετα προς εκείνα της εργατικής τάξης.⁴⁴ Εντονότερος μάλιστα είναι ο κίνδυνος αυτός εκεί όπου το εργατικό κόμμα κρέμεται από τη βοήθεια —καθώς και την ηγεσία— οικονομικά ανεξάρτητων απ' αυτό κεφαλαιοκρατών, ενώ εμφανίζεται ελάχιστος εκεί όπου δεν έχει ανάγκη τέτοιων στοιχείων ή τουλάχιστον

44. Πρβλ. Arturo Labriola, *Riforme e rivoluzione sociale*, σσ. 225-226. Ο Labriola διατυπώνει μίαν υπόθεση μόνον αναφορικά με τους κομματικούς ηγέτες αστικής προέλευσης, βάσει όμως των α-

ναφερόμενων στο κείμενο δεδομένων αυτή θα πρέπει ασφαλώς να σχετισθεί με ολόκληρη τη γραφειοκρατία του εργατικού κινήματος, ανεξάρτητα από κοινωνική προέλευση.

κατορθώνει να τα κρατεί μακριά από τη διαχείριση των υποθέσεών του.

Στις περιπτώσεις όπου οι ηγέτες —αδιάφορο αν προέρχονται από την αστική ή την εργατική τάξη— έχουν ενσωματωθεί οι ίδιοι στον κομματικό οργανισμό ως έμμισθα στελέχη, το οικονομικό τους συμφέρον συμπίπτει βέβαια κατά κανόνα μ' εκείνο του κόμματος ως τέτοιου. Αποσκιρτήσεις κατώτερων κομματικών στελεχών σε αντίπαλες κομματικές οργανώσεις δεν συνηθίζονται, τουλάχιστον στην ηπειρωτική Ευρώπη. Έτσι δεν έχει εξουδετερωθεί ωστόσο παρά ένας μόνο κίνδυνος. Ένας άλλος, σοβαρότερος ακόμη, καθό γενικός και αναπόδραστος, συνίσταται στο ότι, καθώς εξελίσσονται τα κόμματα, δημιουργείται αντίθεση μεταξύ των μελών και της ηγεσίας.

Το πολιτικό κόμμα ως εξωτερικό μόρφωμα, ως μηχανισμός, δεν ταυτίζεται αυτόματα με το σύνολο των μελών του ή, κατά μείζονα μάλιστα λόγο, με την κοινωνική τάξη. Λογίζεται μόνο ως μέσον για να επιτευχθεί κάποιος σκοπός υψηλότερος. Αν γίνει αυτοσκοπός,⁴⁵ με δικές του, αυτοτελείς βλέψεις και συμφέροντα, αποσπάται και αποχωρίζεται τελολογικά από την τάξη που εκπροσωπεί. Τα συμφέροντα των μαζών των οργανωμένων στους κόλπους του κόμματος ποσώς δεν συμπίπτουν κατ' ανάγκη μ' εκείνα της υπαλληλίας που ενσαρκώνει τον κομματικό οργανισμό. Σε ορισμένες πολιτικές περιστάσεις, τα —συντηρητικά— συμφέροντα της υπαλληλίας ενδέχεται να υπαγορεύουν αμυντική ή ακόμη και οπισθοχωρητική πολιτική, ενώ εκείνα της εργατικής τάξης θα απαιτούσαν πολιτική γενναία και επιθετική, ή δεν αποκλείεται πάλι να συμβεί και το αντίστροφο, πράγμα ωστόσο πολύ σπανιότερο. Αναλλοίωτος κοινωνικός νόμος είναι ότι κάθε απότοκο του καταμερισμού εργασίας όργανο του συνόλου, ευθύς μόλις εδραιωθεί, αποκτά *ίδια* συμφέροντα, συμφέροντα αυτοφυή και αυτοτελή. Όμως η ύπαρξη ιδίων συμφερόντων μέσα στο σύνολο συνεπάγεται προστριβές και αντιθέσεις προς το γενικό συμφέρον. Και ακόμα παραπέρα: κοινωνικά στρώματα, τα οποία διαφέρουν ως προς την κοινωνική τους λειτουργία, συσπειρώνονται και συγκροτούν όργανα

45. Την εγγενή αναγκαιότητα της τροπής αυτής την καταδείξαμε παραπάνω.

που εκπροσωπούν τα δικά τους συμφέροντα.⁴⁶

Το θεώρημα περί της αναγκαίας διαδοχής ενός κυρίαρχου στρώματος από ένα άλλο καθώς και ο παρεπόμενος νόμος της ολιγαρχίας ως της προδιαγεγραμμένης μορφής συμβίωσης των ανθρώπων μέσα σε ευρύτερες συνομαδώσεις ποσώς δεν εκμηδενίζει τον ιστορικό υλισμό, ούτε και τον υποκαθιστά, αλλά τον συμπληρώνει απλώς. Δεν υφίσταται αντίφαση μεταξύ της θεωρίας που αντικρύζει την ιστορία ως αδιάλειπτη επαλληλία ταξικών αγώνων, και εκείνης που υποστηρίζει ότι οι ταξικοί αγώνες πάντοτε απολήγουν στη δημιουργία μιας νέας ολιγαρχίας, η οποία και συγχωνεύεται με την παλαιά. Η θεωρία της πολιτικής τάξης είναι απροσμάχητη από μαρξιστική σκοπιά. Γιατί η πολιτική τάξη είναι η εκάστοτε συνιστώσα των δυνάμεων που πασχίζουν κάθε φορά να εκφραστούν στους κόλπους της κοινωνίας, πράγμα νοούμενο ασφαλώς υπό πρίσμα ποιοτικό, όχι ποσοτικό.⁴⁷

Η πολιτική τάξη διαθέτει αναμφίβολα μιαν εξαιρετικά λεπτή αίσθηση προκειμένου για δυνατότητες και τρόπους αυτοάμυνας. Αναπτύσσει τόσο τεράστια δύναμη έλξης και απορροφητική ικανότητα, ώστε σπάνια μόνο αποτυγχάνει στο τέλος, ακόμη και ενάντια στους σκληρότερους και συνεπέστερους αντιπάλους της. Η ιστορία μοιάζει πράγματι να μας διδάσκει ότι κανένα λαϊκό κίνημα, οσοδήποτε δυναμικό και ενεργητικό, δεν μπορεί να επιφέρει στην κοινωνική δομή της πολιτισμένης ανθρωπότητας μόνιμες και οργανικές αλλαγές, καθότι τα εξοχότερα στοιχεία του ίδιου του λαϊκού κινήματος, όσοι αρχικά το οδηγούσαν και το παρωθούσαν, ξεκόβουν έπειτα βαθμηδόν από τις μάζες, για να απορροφηθούν από την «πολιτική τάξη», την οποία ανανεώνουν στο διηνεκές, κομίζοντάς της μεν λίγες ίσως «νέες ιδέες», αλλά άφθονη δημιουργικότητα και πρακτική νοημοσύνη. Δικαίως λοιπόν αναρωτιέται ο Bergeret από πού θα πορίζονταν οι αστικές κυβερ-

46. Πρβλ. παραπάνω.

47. Δεν λείπουν οι σοσιαλιστές που συμμερίζονται την παραπάνω αντίληψη· μνημονεύουμε εδώ τον Gustaf F. Stefen, μέλος της σουηδικής άνω βουλής, ο ο-

ποίος προείπε ήδη το 1911 ότι θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν ηγέτες και ποδηγετούμενοι ακόμη και μετά τη νίκη του σοσιαλισμού (Stefen, *Die Demokratie in England*, Jena 1911, σ. 59).

νήσεις τους υπουργούς των, αν αποφάσιζαν κάποτε να εκτελέσουν τους ηγέτες των επαναστατικών κινημάτων.⁴⁸ Ως εκ τούτου, θα ήταν μεν δυνατόν να επικρατήσουν οι σοσιαλιστές, όχι όμως και ο σοσιαλισμός, ο οποίος σβήνει τη στιγμή ακριβώς όπου επικρατούν οι υπέρμαχοί του. Εύλογα μπαίνουμε λοιπόν στον πειρασμό να χαρακτηρίσουμε το πράγμα κωμικοτραγικό: επιστρατεύοντας όλες τους τις δυνάμεις, οι μάζες αρκούνται να αλλάξουν κυρίου. Οι εργάτες έχουν απλώς την τιμή «να συμμετάσχουν στη στρατολόγηση κυβερνητικών στελεχών».⁴⁹ Μικρό το επίτευγμα, αν λάβουμε υπ' όψη μας το ψυχολογικό φαινόμενο ότι σε λίγα μόλις χρόνια ηγεσίας ακόμη και ο πιο καλοπροαίρετος ιδεαλιστής αναπτύσσει όλες τις ιδιότητες όσες χαρακτηρίζουν τους ηγέτες εν γένει.⁵⁰ Στη Γαλλία, την κλασική χώρα των κοινωνικών ιδεών και πειραμάτων, η απαισιοδοξία τούτη έχει ριζοβολήσει στερρότατα εδώ και πολύ καιρό.⁵¹ Σε εργατικούς κύκλους γεννήθηκε η παροιμία: «Homme élu, homme foutu» [σε παράφραση: οι αιρετοί άρχοντες εξαχρειώνονται]. Από ιστορική σκοπιά, οι αντιρομαντικοί είχαν απόλυτο δίκιο όταν συνόψιζαν ήδη γύρω στα 1833 τον σκεπτικισμό τούτο στην ακόλουθη καυστική σάτιρα: «Τι είναι επανάσταση; Κάποιοι ρίχνουν τουφεκιές καταμεσής του δρόμου, σπάζοντας έτσι πολλά παράθυρα. Κανείς δεν ωφελείται παρά μόνο οι τζαμάδες. Ο άνεμος παίρνει τον καπνό. Όσοι μένουν ψηλά σπρώχνουν τους άλλους προς τα κάτω... Πολύς κόπος για να ξηλωθούν τόσα ωραία λιθόστρωτα που δεν φταίγανε τίποτα».⁵² Στη *Madame Angot* πάλι λέγεται: «Ασφαλώς δεν αξίζει τον κόπο ν' αλλάξουμε

48. Bergeret (Ettore Marroni), «Le idee del mio amico, il forcaiolo», *Stampa* (27 Οκτ. 1909).

49. Félicien Challaye, *Syndicalisme révolutionnaire et syndicalisme réformiste*, Paris 1909, σ. 16.

50. Πρβλ. παραπάνω μέρος Γ', κεφ. I.

51. Η απογοήτευση των Γάλλων από τη δημοκρατία ανάγεται ως και στη με-

γάλη επανάσταση του 1789. Ο Guizot σημείωσε ότι το φρικτό τούτο πείραμα στάθηκε αρκετό «για ν' αποθαρρύνει διά παντός τον κόσμο από την αναζήτηση της ελευθερίας και να ξεράνει ίσαμε την πηγή τους τις ευγενέστερες ελπίδες του ανθρώπινου γένους» (F. Guizot, *Du gouvernement de la France*, σ. 165).

52. Theophile Gautier, *Les Jeunes-France*, Paris 1878, σ. 15.

κυβέρνηση!» Η έκβαση της κοινωνικής επανάστασης, καθώς άλλωστε και της πολιτικής, όπως την εκφράζει μια ιταλική παροιμιώδης έκφραση, δεν είναι παρά ότι «cambia il maestro di capella, ma la musica e sempre quella», με την αντικατάσταση δηλαδή του αρχιμουσικού δεν αλλάζει σε τίποτε η μουσική.

Μετάφραση: Γιώργος Ανδρουλιδάκης

